

ks. prof. UMK dr hab. Daniel Brzeziński
Kierownik Katedry Teologii Praktycznej
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu
Kustosz Kapituły Katedralnej Płockiej

Recenzja rozprawy doktorskiej:

mgr Rafał Kłys

**Wykształcenie uniwersyteckie prałatów i kanoników
kapituły katedralnej w Płocku
w okresie średniowiecza**

Warszawa 2026, ss. 158

promotor: prof. PANS dr hab. Leszek Zygmier

Rozprawa doktorska mgr. Rafała Kłysa to udana próba analitycznego i jednocześnie – na ile to możliwe na poziomie dysertacji doktorskiej, u progu działalności naukowo-badawczej – pogłębionego i zmierzającego do uporządkowanej syntezy zaprezentowania przez Autora problematyki wykształcenia uniwersyteckiego prałatów i kanoników Płockiej Kapituły Katedralnej w okresie średniowiecza. Doskonale wpisuje się ona w nurt intensywnie prowadzonych w ostatnich dziesięcioleciach badań nad przeszłością diecezji płockiej i w niedawne obchody 950-lecia jej erygowania.

Kapituła Katedralna w Płocku od samego początku istnienia diecezji płockiej odgrywała kluczową w niej rolę, tak w zarządzaniu diecezją i sprawowaniu uroczystej liturgii w kościele katedralnym, jak również na polu nauki, sztuki i kultury, co słusznie wybrzmiewa – poniekąd jak *leitmotiv* – w całej dysertacji.

Kapituła Katedralna Płocka należy – obok Gnieźnieńskiej, Poznańskiej, Krakowskiej i Włocławskiej – do tzw. kapituł większych (*capitula insigna*). Istnieje nieprzerwanie od XI wieku. Jej powstanie należy wiązać z utworzeniem przez legatów papieża Grzegorza VII w roku 1075 pierwszego biskupstwa na Mazowszu. Uzyskawszy ustrój korporacyjny, samodzielność ekonomiczną, prawo wyboru biskupów oraz prawo konsensu, Kapituła Katedralna Płocka przez stulecia stanowiła senat biskupów płockich, odgrywając olbrzymią rolę w życiu administracyjnym lokalnego Kościoła. Wspierała aktywnie rządów diecezji płockiej w podejmowaniu istotnych decyzji i aktów prawnych, współuczestnicząc jednocześnie w wykonywaniu ich władzy nauczania, uświęcania oraz rządzenia,

w tym władzy ustawodawczej i władzy sądowniczej. Członkowie kapituły z racji wykształcenia zajmowali również ważne stanowiska na dworze książęcym w Płocku, stanowiąc elitę intelektualną i urzędniczą kraju.

Już w najstarszych dziejach Kapituły Katedralnej Płockiej – jak wielokrotnie podkreślono w rozprawie – nie brakowało duchownych, którzy dzięki przymiotom charakteru i umysłu, a także dzięki odpowiedniemu przygotowaniu uniwersyteckiemu z pożytkiem służyli diecezji płockiej, Mazowszu i Ziemi Dobrzyńskiej, i Polsce.

1. Aspekty merytoryczne rozprawy: tytuł, problem badawczy, treść

Problem badawczy rozprawy został jasno określony w tytule i opisany we wstępie dysertacji. „Celem pracy – czytamy we wprowadzeniu – jest zebranie wszystkich wiadomości źródłowych na temat wykształcenia uniwersyteckiego płockich prałatów i kanoników do końca XV wieku oraz dokonanie w oparciu o nie ogólnej oceny poziomu wykształcenia gremium kapitulnego. Ponadto w pracy zostaną uwzględnione różne relacje członków badanej grupy duchownych z uniwersytetami, dworami książąt mazowieckich oraz z biskupami płockimi. Podjęta zostanie również próba ukazania kulturotwórczej roli tego środowiska oraz jego znaczenia dla kultury umysłowej średniowiecznego Mazowsza, co już przed wojną postulował Adam Vetulani” (s. 7).

Tłumacząc sformułowanie tematu swojej pracy doktorskiej, mgr Rafał Kłys słusznie stara się wyjaśnić, co oznacza – skądinąd niejednoznaczny – termin „wykształcenie uniwersyteckie”. Jest on „nieco szerszy niż pojęcie ‘studia uniwersyteckie’ [i] rozumiany jest jako zdobycie stopnia naukowego w zakresie sztuk wyzwolonych, prawa kanonicznego, prawa rzymskiego, medycyny czy teologii, bądź odbycie studiów obejmujących jeden lub kilka semestrów, ale bez zdawania egzaminu na bakałarza, magistra lub doktora. Gdy chodzi o grupę prałatów i kanoników płockich omawianych w (...) pracy – precyzuje Autor rozprawy – to dotyczy ona tylko tych duchownych, którzy faktycznie objęli swoje godności w kapitule płockiej, a nie jedynie otrzymali na nie prowizje” (por. tamże). Natomiast cezura czasowa przyjęta w tytule oznacza, że badania odnoszą się do tych duchownych, którzy „objęli swoje kanonie i prałatury w okresie od powstania kapituły katedralnej w XII wieku do roku 1500” (tamże).

Uzasadniając wybór tematu rozprawy, mgr Rafał Kłys zauważa, że „badania nad kapitułą katedralną płocką od lat cieszą się znacznym powodzeniem w porównaniu z innymi mazowieckimi kapitułami, choć wiele problemów szczegółowych dotyczących tej instytucji w okresie średniowiecza nie zostało jeszcze do końca opracowanych. Ciągłe brak między innymi całościowego studium na temat wykształcenia uniwersyteckiego członków kapituły płockiej w okresie średniowiecza, znaczenia tego wykształcenia dla objęcia prebend w kapitule oraz jego wpływu na awanse kościelne, a także szeroko rozumianych

pożytków wpływających z formacji intelektualnej prałatów i kanoników płockich. [Stąd] zagadnieniom tym poświęcona jest niniejsza dysertacja, która z jednej strony wpisuje się w nurt badań nad duchowieństwem kapitulnym Polski średniowiecznej, a z drugiej w badania nad kulturą umysłową duchowieństwa świeckiego tego okresu” (s. 6-7).

Wskazując zasadność podjętej kwerendy, Doktorant przywołuje rozpoczęte w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego stulecia, między innymi z inicjatywy Jerzego Kłoczowskiego, badania nad duchowieństwem w Polsce średniowiecznej, w tym duchowieństwem kapitulnym, a co za tym idzie również nad dziejami Płockiej Kapituły Katedralnej, które w naszych czasach zaowocowały powstaniem dwóch studiów prozopograficznych autorstwa Andrzeja Radziwińskiego i Ewy Kobylińskiej, zawierających katalog wszystkich członków tejże kapituły od początku XIV wieku do 1526 roku, a także dostępne dane źródłowe na temat ich działalności, w tym odbytych studiów uniwersyteckich oraz posiadanych przez nich stopni naukowych. „Ustalenia tych autorów, zweryfikowane w świetle zachowanych źródeł, a także poszerzone o źródła dotąd niewykorzystane stanowią – dla Doktoranta – punkt wyjścia [jego] pracy” (por. s. 5). Ze względu na znacznie szerszą cezurę czasową, studium mgr. Rafała Kłysa – w stosunku do badań A. Radziwińskiego i E. Kobylińskiej – zostało poszerzone o grupę prałatów i kanoników płockich z XII i XIII wieku.

Przedstawiając *status quaestionis* podjętej problematyki, Autor dysertacji wykazał się doskonałą znajomością literatury przedmiotu oraz stanu, zakresu, kontekstu i specyfiki odnośnych badań. Bardzo szeroko i dokładnie omówił źródła, które stały się podstawą dla opracowania obranej przez niego tematyki. Wskazał także nazwiska badaczy, którzy – obok już przywołanych – zajmowali się bądź od wielu lat zajmują – w różnych aspektach – Kapitułą Katedralną Płocką, w istotny sposób przyczyniając się do poznania jej dziejów i teraźniejszości. Wśród nich Doktorant wymienia między innymi związanych z Płockiem: ks. Wojciecha Góralskiego (który „jako pierwszy z badaczy sformułował /.../ postulat szczegółowych badań nad wykształceniem członków kapituły, a zwłaszcza tych duchownych, którzy posiadali stopnie naukowe, z podziałem na osoby pochodzenia szlacheckiego i plebejskiego”; s. 4), ks. Michała Grzybowskiego, ks. Tadeusza Żebrowskiego, Leszka Zygniera, ks. Waldemara Graczyka, Jolantę Marszałską, a ponadto Czesława Deptułę, s. Aleksandrę Witkowską i Christopa Wollka.

Całość pracy zachowuje wewnętrzną spójność, tak tematyczną, jak i formalną. W rozprawie przyjęto układ problemowy, dzieląc jej treść na pięć rozdziałów. Rozdziały pierwszy i drugi stanowią niejako tło zagadnień zawartych w kolejnych trzech rozdziałach, które już bezpośrednio odnoszą się do tematu dysertacji. Owe dwa rozdziały wstępne wprowadzają w kontekst istoty problematyki badawczej rozprawy i pozwalają pełniej odpowiedzieć na pytanie o wykształcenie uniwersyteckie prałatów i kanoników Kapituły Katedralnej w Płocku w okresie średniowiecza. Stąd wydają się one jak najbardziej uzasadnione.

W rozdziale pierwszym przedstawiono najważniejsze dane na temat średniowiecznych uniwersytetów, na których studiowali duchowni z diecezji płockiej. Aby lepiej ukazać dynamizm w rozwoju tych uczelni i specyfikę europejskich wszechnic oddzielnie omówiono najstarsze uczelnie zachodnioeuropejskie (w Bolonii, w Padwie, w Rzymie i w Paryżu) i osobno uniwersytety w Europie Środkowo-Wschodniej (w Pradze, w Krakowie i we Wiedniu), ze szczególnym uwzględnieniem – co oczywiste – uniwersytetu krakowskiego.

Z kolei w rozdziale drugim dokonano sumarycznej charakterystyki Kapituły Katedralnej Płockiej. Omówiono w nim powstanie kapituły, jej rozwój i organizację, a także strukturę i obsadę poszczególnych prałatur i kanonii. Zwrócono też uwagę na wykształcenie jako jeden z czynników awansu w Kościele. Opisano również działalność płockiej szkoły katedralnej, za prowadzenie której kapituła odpowiadała, oraz funkcjonowanie biblioteki kapitulnej, gdzie w okresie średniowiecza zgromadzono wiele cennych manuskryptów świadczących o wysokim poziomie intelektualnym członków kapituły.

W rozdziale trzecim zestawiono dane na temat studiów uniwersyteckich prałatów płockich wynikające z dostępnych źródeł. Na podstawie ich analizy ustalono uczelnie, w których najczęściej płoccy prałaci studiowali, a także stopnie i tytuły naukowe, jakie na tych uniwersytetach uzyskiwali. Jeśli pozwalały na to zachowane archiwalia, kariery uniwersyteckie niektórych płockich prałatów zaprezentowano bardziej szczegółowo.

Analogicznie, w rozdziale czwartym, zajęto się wykształceniem uniwersyteckim kanoników płockich, z uwzględnieniem miejsca ich studiów, a także zdobytych stopni naukowych. W rozdziale tym – podobnie, jak poprzednio – Doktorant podjął się również omówienia pracy dydaktycznej i naukowej niektórych kanoników płockich.

Wreszcie, rozdział piąty poświęcony został ukazaniu wpływu wykształcenia uniwersyteckiego na kariery kościelne i dworskie członków Kapituły Katedralnej Płockiej, w tym na ich działalność w kapitule, na zarządzanie diecezją (tak boku biskupów, jak i w okresie *sede vacante*), a także na związki środowiska kapitulnego z dworem książąt mazowieckich, co często bywa podkreślane w literaturze przedmiotu. Ponadto, wykształcenie uniwersyteckie i już sam pobyt członków kapituły za granicą, udział w różnych misjach dyplomatycznych, kontakty z dworem papieskim i cesarskim, dworem królów i książąt polskich, czy też dworem wielkiego mistrza krzyżackiego – jak podkreśla Doktorant – nie mogły nie wpłynąć na kulturę umysłową Płocka i Mazowsza. Stąd w ostatnim paragrafie rozdziału piątego wskazano także na ogromną, szeroko rozumianą kulturotwórczą rolę płockiego środowiska katedralnego wynikającą przede wszystkim z jego przygotowania akademickiego do służby w Kościele i w państwie.

Rzetelną i konkretną merytorycznie treść uzupełniono zestawieniami w formie tabel, stanowiących cenne podsumowania poszczególnych partii dysertacji. Warto dodać, że tabele te zostały opracowane nie tylko na podstawie odnośnej literatury przedmiotu, ale zawierają także ustalenia wniesione przez Doktoranta.

2. Bibliografia

Jest reprezentatywna i właściwie usystematyzowana. Została podzielona według klasycznych kategorii: źródła (źródła archiwalne i źródła drukowane) oraz opracowania (czyli literatura przedmiotu). Spis bibliograficzny zamieszczono na 15 stronach rozprawy.

Doktorantowi udało się dotrzeć do najistotniejszych przekazów źródłowych niezbędnych w przedstawieniu podjętej problematyki, zarówno tych archiwalnych, jak i wydanych drukiem. Z uznaniem należy podkreślić determinację Autora rozprawy w żmudnym poszukiwaniu i zbieraniu, a następnie odczytywaniu i analizowaniu tak wielu jednostek archiwaliów, niejednokrotnie bardzo rozproszonych, fragmentarycznych i trudno dostępnych.

Po przejrzeniu spisu źródeł archiwalnych rodzi się jednak pytanie, co kryje się pod ogólną nazwą „Zbiór dokumentów pergaminowych” (znajdujących się w Archiwum Diecezjalnym w Płocku) i „Dokumenty pergaminowe” (z Archiwum Akt Dawnych w Warszawie)? Czy – *per analogiam* do wykazu źródeł drukowanych – nie można by sporządzić dokładniejszego ich opisu bibliograficznego?

Doktorant odpowiednio wykorzystał też najważniejsze opracowania odnoszące się do problematyki jego dysertacji, choć literaturę przedmiotu można by – ewentualnie – o kilka pozycji poszerzyć.

Oczywiście te drobne mankamenty i uchybienia formalne w sporządzeniu bibliografii, nie wpływają na merytoryczną wartość rozprawy.

3. Metody zastosowane w kwerendzie

Doktorant, prezentując strukturę dysertacji, prawidłowo i precyzyjnie sformułował opis działań badawczych. We wstępie do pracy określił i nazwał stosowane w kwerendzie metody i techniki, mające na celu przedstawienie istotnych wniosków rozprawy: krytyczna analiza źródeł, metoda analityczno-syntetyczna, metoda porównawcza oraz metoda ilościowa, która miała zastosowanie w zestawieniu i interpretacji danych statystycznych.

Należy podkreślić kompetencje i umiejętności Autora dysertacji w zastosowaniu owych metod właściwych przede wszystkim dla historii i jej nauk pomocniczych.

W opracowaniu widać konsekwentne stosowanie wskazanych metod i działań z nimi związanych, co pozwoliło Autorowi rozprawy – zgodnie z zamierzeniami – osiągnąć zakładane cele.

4. Aspekt formalny rozprawy: struktura, język, odsyłacze

Struktura pracy w aspekcie formalnym w pełni odpowiada jej tematowi. Jest w stosunku do niego adekwatna i kompletna. Plan dysertacji jest logiczny. Został ułożony według jednej zasady podziału i jasno uświadomionego kryterium konstrukcyjnego. Pewne dysproporcje w objętości poszczególnych rozdziałów i paragrafów oraz brak symetrii w rozkładzie treści wynikają – jak nietrudno skonstatować – ze zróżnicowanej ilości materiału badawczego i odnośnej literatury przedmiotu.

Należy podkreślić, że Doktorant w rozprawie nie ograniczył się wyłącznie do jednowierszowych przypisów odsyłających, względnie dokumentujących, i zamieścił także przypisy polemiczne i uzupełniające (wyjaśniające i dygresyjne), dzięki którym mógł wykazać erudycję i wiedzę szerszą, niż jedynie ta zaprezentowana w tekście zasadniczym opracowania.

Pod względem językowym praca została napisana poprawnie. Autor posługuje się dobrą polszczyzną. Dysertacja została także bardzo estetycznie wydana od strony edytorskiej.

5. Zapytania i kwestie do dyskusji

Jednym z podstawowych zadań każdej kapituły katedralnej było i wciąż pozostaje uroczyste celebrowanie liturgii i godne sprawowania kultu w kościele katedralnym oraz troska o teologiczne pogłębianie rozumienia liturgii i o właściwe pojmowanie służby Bożej w Kościele, jak też czuwanie nad przestrzeganiem odnośnych norm liturgiczno-prawnych, które nie mogą nie wynikać z owego rozumienia. W recenzowanej dysertacji niewiele miejsca poświęcono tym zagadnieniom, co wydaje się uzasadnione, zważywszy na problematykę doktoratu i materiał źródłowy, jaki Doktorant miał do dyspozycji.

Jak powszechnie wiadomo, w epoce średniowiecza dominowało przede wszystkim alegoryczne wyjaśnianie liturgii. Starożytne, teologiczne pojmowanie liturgii było już prawie nieznane, a na współczesną teologię liturgii i teologię liturgiczną trzeba było jeszcze poczekać kilka stuleci. Na średniowiecznych uniwersytetach liturgika jako osobna dyscyplina akademicka nie istniała. Jednak, mimo braku samodzielnego przedmiotu, wiedza o liturgii funkcjonowała w przestrzeni uniwersyteckiej na kilka sposobów: w ramach wykładów z teologii (kwestie obrzędów poruszano chociażby przy okazji komentowania dzieł

teologicznych, zwłaszcza tych z sakramentologii); profesorowie – dla kandydatów do sakramentu święceń – tworzyli traktaty duszpasterskie i podręczniki wyjaśniające elementy liturgii; ponadto, w programie sztuk wyzwolonych przewidziany był śpiew kościelny i muzyka obejmująca matematyczną teorię dźwięku oraz chorał gregoriański; nie można też zapominać, że rubryki liturgiczne to normy regulujące sprawowanie liturgii, które jeszcze do niedawna były często traktowane jako część prawa kanonicznego. Samo techniczne i praktyczne przygotowanie do celebracji liturgii uznawano poniekąd za „rzemiosło”. Stąd przyszli prezbiterzy – w zasadzie aż do epoki nowożytnej – zdobywali te umiejętności w szkołach katedralnych, parafialnych lub w klasztorach. Należy więc zakładać, że w Płocku liturgiki (oczywiście w jej średniowiecznym rozumieniu, a więc głównie jako wykład alegorii, rubrycystyka i ćwiczenie śpiewu) uczono w szkole katedralnej, którą prowadził scholastyk, odpowiedzialny za kształcenie duchowieństwa, o czym Doktorant kilkakrotnie wspomina.

Jak wykazał mgr Rafał Kłys, wykształcenie uniwersyteckie prałatów i kanoników płockich w wiekach średnich obejmowało przede wszystkim sztuki wyzwolone, a następnie prawo kanoniczne i prawo rzymskie. Nieliczni studiowali medycynę, prawie nikt nie kończył studiów uniwersyteckich z teologii, co wynikało z ówczesnych realiów: braku możliwości – po takich studiach – kariery kościelnej i przede wszystkim kariery państwowej.

Czy jednak (pomimo skąpych przekazów źródłowych z jednej strony, i z drugiej strony faktu nie podejmowania nauki teologii na uniwersytecie) wzięwszy pod uwagę średniowieczne programy studiów uniwersyteckich ze sztuk wyzwolonych, z prawa kanonicznego i z teologii, a także dostępne w Płocku kodeksy liturgiczne (księgi liturgiczne i komentarze teologiczne) i analizując średniowieczne płockie statuty synodalne (o których Doktorant również nadmienia), można coś więcej powiedzieć o kompetencjach i wykształceniu liturgicznym członków Kapituły Katedralnej Płockiej w średniowieczu (rzecz jasna, stawiając pewne hipotezy badawcze i próbując „zrekonstruować” wyniki badań)? I czy można podać jakieś konkretne przykłady wpływu członków Kapituły Katedralnej Płockiej na płocką liturgię katedralną? Wszak to oni mieli być jej moderatorami i stać na straży godności oraz poprawności liturgii, która w katedrze pod wieloma względami powinna być wzorcowa.

Druga kwestia do ewentualnej dyskusji dotyczy szerszego spojrzenia na podjętą w doktoracie tematykę. W ostatnim akapicie dysertacji słusznie stwierdzono, iż „dzięki rozwijającej się w Europie późnego średniowiecza kulturze uniwersyteckiej, kościelny Płock (...) w XV wieku osiągnął poziom intelektualny, który dorównywał ‘płockiemu renesansowi’ XII wieku. W tym jednak wypadku nie dokonało się to w oparciu o nieprzeciętne osobowości biskupów i kanoników, którzy przybyli do Płocka z odległych krajów, ale w oparciu o rodzimych duchownych intelektualistów, zrzeszonych w kapitule katedralnej. Wydaje się, że dla wielu z nich kapituła nie była tylko szansą na

zdobycie środków na studia czy kumulowanie intratnych prebend, ale również wspólnotą (instytucją) do rozwijania ich pasji naukowych i poszerzania formacji intelektualnej miejscowego duchowieństwa oraz ówczesnych elit urzędniczych Mazowsza” (s. 136). Czy w opinii Doktoranta termin „płocki renesans”, zarówno ten w XII wieku, jak i ten w późnym średniowieczu, należy odnosić tylko do płaszczyzny naukowej i intelektualnej?

6. Ocena końcowa

Ostateczna ocena recenzowanej rozprawy wypada zdecydowanie pozytywnie. Rezultatem kwerendy i refleksji Autora jest opracowanie dojrzałe zarówno merytorycznie, jak i pod względem metodologicznym.

Rozprawa charakteryzuje się rzetelnością i kompetencją w skutecznym rozwiązywaniu podjętej tematyki badawczej. Imponuje nasyceniem szczegółowych informacji opartych na źródłach. Widać u Doktoranta bardzo dobre opanowanie warsztatu naukowego oraz umiejętność jasnego i logicznego wyrażania efektów przeprowadzonych badań. Autor dysertacji dokładnie i wnikliwie przeanalizował bardzo obszerny materiał źródłowy i zaprezentował go w formie interesującej i twórczej syntezy. Wskazał też obszary, w których można by podjąć dalsze prace badawcze związane z problematyką przez niego opracowaną (jak choćby kancelaria biskupia w Płocku w okresie średniowiecza).

Praca doktorska przygotowana przez mgr. Rafała Kłysa pod znakomitym kierunkiem dr. hab. Leszka Zygniera, profesora Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Ciechanowie, uznanego i powszechnie cenionego historyka, bez wątpienia stanowi dzieło potrzebne, ciekawe i oryginalne, stanowiące istotne uzupełnienie i poszerzenie dotychczasowej wiedzy w zakresie podjętej problematyki w dyscyplinie naukowej historia, zwłaszcza gdy chodzi o najwcześniejszy okres istnienia Kapituły Katedralnej Płockiej, i przynoszące nowe ustalenia poczynione przez Doktoranta.

Przedstawiona do recenzji rozprawa, zarówno od strony merytorycznej, jak i w aspekcie formalnym, spełnia wszystkie wymogi stawiane rozprawom doktorskim określone w art. 187 ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 roku. Wnoszę zatem o dopuszczenie mgr. Rafała Kłysa do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Płock, 12 sierpnia 2026 r.